

ЗА РУПЦИТЕ, РУПЧОС И РОПКАТА¹

Ангел Янков

Анотация: В настоящото изложение авторът се опитва да проследи хронологически нееднозначната употреба на етнонима рупци, както и на топонимите Рупчос и Ропката. За целта той тръгва от първото им споменаване в известните ни исторически извори и литература, спира се на тяхната етимология, посочва най-общо смисъла и значенията, които се влагат в тях през различни исторически периоди, очертава пространствените им граници във времето. Разглежда на какви части могат условно да се разделят и как се съотнасят помежду си тези названия.

Ключови думи: рупци, Рупчос, Ропка, Хвойненска котловина.

Изключително важно условие за качеството на дадена научна разработка е коректното използване на термините. Също от голямо значение е съобразяването с времето, когато дадени понятия са в обращение. Много често един научен термин може в различни исторически моменти да променя своя обхват, или дори да се видоизменят смисълът или значенията, влагани в него. Като изхождаме от тази основополагаща теза, в следващите редове ще направим опит за прецизиране на употребата на някои етноложки и историко-географски понятия.

Нееднозначното споменаване на етнонима *рупци*, както и на топонимите *Рупчос* и *Ропка*, налага да се тръгне от самото начало, да се проследи тяхната етимология, да се очертаят границите им в различни историче-

ски периоди. Необходимо е да се отбележи на какви съставни части се разделя разглежданият регион в известните ни източници, както и кои названия са издържали теста на времето. По този начин ще бъде избегната произволната употреба на тези понятия в някои случаи, ще се разбере по-добре тяхното съдържание.

Рупците заемат видно място сред етнографските групи у нас. Те са не само една от най-големите, но и най-архаичната общност в българската етническа територия.² Рупците имат свои характерни особености по отношение на основните компоненти от народната култура, като език, бит, жилище, облекло, храна, празници и обичаи, песни и танци, както и в начина си на живот спрямо другите българи.

В миналото етнонимът *рупци* намира широко разпространение в народна среда.

¹ Статията беше подготвена за публикуване в юбилейния сборник във връзка със 70-та годишнина на доц. д-р Иван Джамбов, но поради технически пропуск се публикува едва сега.

² К. Иречек, *Княжество България. Част II. Пътувания по България*, Пловдив 1899, 399–400; А. Страшимиров, *Рупци, Известия на Народния етнографски музей*, III (1923), 1–2, 21–23.

Ведно с него като синоними се споменават и *рупченци/рупчане, рупалани/ропалани* или *рупалиши*.³ Някога те са населявали един огромен район, започващ от Черно море, обхващали са Странджа, Сакар и целите Родопи, за да достигнат на запад до планините Рила, Пирин и Славянка. Нещо повече, тази етнографска група е прехвърляла река Струма при Серес и е слизала в Солунското поле, южно от Кукуш. Рупците са заемали цялото поречие на Марица (Първомайско, Хасковско, Харманлийско, Свиленградско, Тополовградско и Елховско), както и Старозагорско и Чирпанско, значителни части от Беломорска и Одринска Тракия, достигайки на юг чак до Мраморно и Егейско море. Писателят Антон Страшимиров възкликва, че ако не са „били разреждани през страшните исторически преживелици на племето ни“, рупците щяха да надделяват по численост над всички други.⁴

Най-категорично свидетелство за тяхното присъствие е говорът им, който се явява един от най-старинните диалекти в българския език. До днес той е съхранен в Родопите, Странджа, някои части от Горнотракийската низина, Гоцеделчевско и Разложко. Рупските говори се разделят на три големи групи: източни рупски, родопски и западни рупски.⁵

Източните рупски говори са разпространени в земите на изток от Родопите. Те са представени чрез тракийския и странджанския говор. Последният е оцелял само в Малкотърновско. *Родопските говори* заемат Родопската област. Поради тяхното географско разположение и планинския релеф, те са запазени много добре. С оглед на някои техни вторични особености, днес са добили известност следните родопски говори: смолянски,

³ П. Славейков, Рупското и рупаланското българско население и наречие, *Наука*, II (1882), 5, 463 – 467; К. Иречек, Княжество България, 393.

⁴ П. Славейков, Рупското и рупаланското, 466 – 468; А. Страшимиров, Рупци, 21 – 23.

⁵ Ст. Стойков, *Българска диалектология*, София 1968, 82 – 84.

широколъшки, хвойненски, чепински, павликянски и златоградски. *Западните рупски говори* обхващат земите на запад от Родопите до ятовата граница. Тук влизат бабяшкия, разложкия и гоцеделчевския говор. По своите особености те представляват преход към западните български говори.⁶

Интересно е, че с течение на времето названието *рупци* (съотв. *рупец* – м.р., *рупка* – ж.р., *рупче* – ср. р.) постепенно стеснява своя обхват и през XX в. то е известно само в района на Странджа и Родопите.⁷ Например в Странджа с това име се наричат коренните жители на планината. Не бива да се забравя, че нестинаството като обичай е познато само в няколко тамошни рупски села. Като *рупци* се обозначават и жителите на областта Рупчос в Средните Родопи. В тези случаи понятието се употребява в много по-тесен смисъл, отколкото когато става въпрос за голямата етнографска група рупци. Стига се дотам, че на места то придобива пейоративен оттенък. Още дядо Славейков отбелязва този факт. В по-ново време смолянчани прякоросват като „рупци“ жителите на Чепеларе, а те пък от своя страна, наричат със същото прозвище всички, живеещи в Хвойненската котловина.⁸

В наши дни това понятие почти е отпаднало от разговорния език, но има запазено

⁶ Ст. Стойков, *Българска диалектология*, 84 – 99.

⁷ Ст. Шишков, Езикови бележки по рупския говор в Родопите, *Родопски напредък*, I, 1903, 6, 201 – 202; А. Страшимиров, Рупци, 23. Тук се изключват селищата, които носят това име (селата Рупци във Видинско и в Плевенско, общ. Червен бряг) или сходно на него (като с. Рупите, Петричко, с. Рупките, Чирпанско и с. Рупча, Бургаско, общ. Руен). Твърде вероятно първите два ойконима да свидетелстват за пряка връзка с някогашния етноним рупци, докато за останалите по-скоро формата на околния релеф е предопределила названието.

⁸ П. Славейков, Рупското и рупаланското, 463; Н. Запрянов, Две думи за названията рупци и Рупчос, *Родопски преглед*, III (1932), 1 – 2, 33.

място в различни етнографски, исторически или езиковедски изследвания. Интересът към произхода на етнонима *рупци* датира още от първите години след Освобождението. Първият, който изказва своето мнение по темата, е Петко Р. Славейков. Според него името идва най-вероятно от думата *рупа* или *ропа*, което означава дупка, трап, яма, ниско място. Точно такова място е Хвойненската котловина или Ропката. Според Христо Попконстантинов, ако това предположение е вярно, то тогава хората от други планински котловини също биха се наричали рупци. Днес тази хипотеза в науката е все още спорна.⁹

Антон Страшимиров, Стефан Младенов и някои други автори считат, че етимологията на думата трябва да се свърже с поминъка на местното население. Според тях названието *ропа* (по-старинно *рупа*) значи рудище, рудник. Популярно е и твърдението, че с тази дума се означава и изкопаната яма за правене (горене) на въглища. А местният просветен деец и общественик Никола Запрянов извежда думата от старославянския глагол „рубить“, т.е. сека дърва.¹⁰ С други думи, *рупец* може да означава ‘рудокопач, въглищар или секач’.

Васил Дечов твърди, че през Късната античност в Родопите се установява славянското племе рупци, което заема земите по поречието на Чая (известна още и като р. Чепеларска или Асеница) и Въча. Следователно етнонимът е в основата на думата Рупчос.¹¹

⁹ П. Славейков, Рупското и рупаланското, 465 – 466; Хр. Попконстантинов, Из Родопите. Рупчос (едно българско краище в северните разклонения на Родопските планини), *Периодично списание на Българското книжовно дружество*, XXIII – XXIV (1888), 656 – 657; М. Груев, Щрихи от историята на Хвойна, *Зареница*, IV (2014), 11.

¹⁰ А. Страшимиров, Рупци, 23; Ст. Младенов, Из говорното богатство на Северните Родопи и Малкотърновско, *Родна реч*, XV (1942), 5, 189 – 195; Н. Запрянов, Две думи за названията, 33.

¹¹ В. Дечов, *Миналото на Чепеларе*. Т. I, София 1928, 11, 28.

За съжаление в изворите липсват каквито и да е сведения за такава славянска общност. Известни са и други версии за произхода на това име, но те или възникват в народна среда и по принцип са несъстоятелни, или са отхвърлени още от своите автори.¹²

Най-вероятно наименованието на историко-географската област *Рупчос* е произведено от названието на местното население – *рупци* и окончанието *-ос* (гр.).¹³ През XVI в. османските данъчни регистри отбелязват, че жителите на много родопски селища са „рупчозлар“. Но има и такива, при които това определение липсва. При това става дума за селища, разположени едно до друго.¹⁴ Във всички споменати случаи обаче планинските селища в тази част от Родопите неизмен-

¹² Според предание, разказвано от самите рупци, навремето, като не искали да приемат исляма, турците им наложили да плащат повишения харач, т.е. по руп (10 пари) и оттогава уж се нарекли с това име. Ако това действително е вярно, защо тогава със същия етноним наричат не само християните, но и българомохамеданите в Рупчос. Според други, тукашното население е приело това название от името на самата планина, т.е. от *Родопна – родопци*, а оттам и съкратеното *рупци*. Това също е изключено или много малко вероятно, защото Родопна/Родопи е книжовно понятие, което навлиза много късно в тази среда (По подр. вж. П. Славейков, Рупското и рупаланското, 464; Хр. Попконстантинов, Из Родопите, 656).

¹³ Хр. Попконстантинов, Из Родопите, 655; А. Страшимиров, Рупци, 22.

¹⁴ Например през 1515 г. от изброените четири селища, разположени в днешното землище на с. Павелско, жителите на трите са „рупчозлар“ (Павелско, Иверце и Лещище), само в четвъртото (Белянце) не са. – Вж. В. Венински, *Павелското училище – светилището от Средните Родопи*, Пловдив 2002, 18 – 22, който цитира данни от непубликуван документ, преведен му от османста д-р Р. Ковачев. Същото се наблюдава и в регистъра от 1570/1571 г., където е отбелязана принадлежността на Орехово към тази група, а за Хвойна и Косово тя липсва (Д. Борисов, *Вакъфската институция в Родопите през XV – XVII в.* Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. ПУ „Паисий Хилендарски“ Пловдив, 2008, 150).

но са записвани в нахия Конуш или Коюн тепе. В средата на това столетие пътешественикът Антон Вранчич чува в Пловдив, че целите Родопи се наричат *Рупска планина*.¹⁵ През 1569 г. в един регистър епизодично се споменава „нахия Рупчос“, а през 1622 г. вече са посочени няколко селища от тази административна единица.¹⁶ Изобщо това, което ни е известно тогава за нахия Рупчос, не е никак много.

По-конкретни данни за нейното местоположение и големина съществуват едва от късния XIX в. По това време нахията обхваща 66 села, като започва на изток от Тополовския проход и стига на запад до река Въча. Южната граница минава по Букова планина, част от високото Перелишко-Преспанско било, което отделя Рупчос от басейна на река Арда, а северната опира в Пловдивското поле. От 1797 до 1833 г. административно седалище на нахията е Чепеларе, а от 1834 до края на 1877 г. – село Тъмръш.¹⁷

След Освобождението новообразуваната Рупчоска околия е стеснена, като новите ѝ граници не допират никъде до Пловдивското поле. Един широк пояс от крайните планински и приполски села я дели от равнината. Към нея се числят 45 селища, но „отцепените“ или „непредадени села“, начело с Тъмръш, така и не влизат в нейния състав. Официалната статистика отбелязва, че към 1 януари 1885 г. околията включва 29 села с над 21 хиляди жители.¹⁸

¹⁵ К. Иречек, *Княжество България*, 393.

¹⁶ Р. Ковачев, Новопостъпили османотурски описи като извор за селищната система, населението и административното деление на Родопите (втората половина на XV – началото на XVI в.), *Rhodopica*, II (1999), 1, 161; ВOA MAD 3398: 4 – 15.

¹⁷ Хр. Попконстантинов, Из Родопите, 654; В. Дечов, Управа, управници и просвета в Рупчос след Освобождението, *Родопски преглед*, III (1932), 1 – 2, 4 – 5.

¹⁸ Хр. Попконстантинов, Из Родопите, 655, 662 – 663.

В притурката на Органическия устав на Източна Румелия не е определен административният център на Рупчос. Поради този пропуск още в началото на многоочакваната политическа свобода сред населението се пораждат спорове. За административно седалище на околията отначало се борят селата Чепеларе и Павелско. В крайна сметка печелят чепеларци и техните застъпници. Новите околийски учреждения са открити през април 1879 г. По-късно центърът е преместен в Хвойна (1890 – 1897), а след това пак се връща в Чепеларе. В резултат на дългогодишните политически борби Рупчоската околия е закрыта през 1901 г., а населението ѝ е присъединено към тогавашната Конушка околия с център гр. Станимака. Въпреки протестите срещу това недалновидно решение на тогавашното правителство, тази погранична околия не е възстановена.¹⁹ Така постепенно потъва в заборава и нейното име.

Рупчос остава да съществува само като географско понятие. През централните части на областта протича река Чая. В горното и средното ѝ течение се оформят две речни котловини – Чепеларската и Хвойненската, които са причина за обособяването на Горен и Долен Рупчос. За граница между тях се приема стесняването на речния пролом на Чая при скалистия рид Бешолук. *Горен Рупчос* включва Чепеларското долино разширение, северните скатове на Букова планина и южните дялове на Радьова планина.²⁰ Освен централното селище Чепеларе, по-големи села в Горен Рупчос са Широка лъка, Стойките, Богутево и др. *Долен Рупчос* включва Хвойненската котловина, северозападните отдели

¹⁹ Ст. Шишков, Трябва ли наново да се открие закрытата преди две години бивша Рупчовска околия и трикласното училище в с. Чепеларе?, *Родопски напредък*, I (1903), 9 – 10, 362 – 368; В. Дечов, Управа, 6 – 7; Ан. Примовски, Бит и култура на родопските българи. Материална култура. – В: *Сборник за народни умотворения*, LIV, София 1973, 117 – 118.

²⁰ Д. СЪБЕВ, *Рупчоските пещери*, София 1967, 18.

на Радъова планина, басейна на Забърдовска река, както и високопланинския район на Тъмрашкото речно корито. По-значими селища в Долен Рупчос са Павелско, Хвойна, Малево, Орехово, Забърдо, Наречен, Ситово, Лилково, Дедово и др.

В литературата се срещат и названията *Източен и Западен Рупчос*. Първи ги употребява Хр. Попконстантинов, който смята, че районът трябва да се раздели на източна и западна половина. Първата трябва да обхваща целия водосборен басейн на р. Чаа, а втората – коритото на р. Въча.²¹ Това предложение не получава подкрепа от други изследователи, може би защото така формулираната от него източна част обхваща твърде различни в географско, историческо и етнографско отношение микрорайони, за да бъдат те обединени само от едно име.²² Принципно Попконстантинов е прав само за употребения от него топоним Западен Рупчос. Но тук трябва да се има предвид, че в областта не влиза цялото речно корито, а само селищата, от дясната страна на река Въча.

В най-ново време с названието *Източен Рупчос* се бележи басейна на р. Юговска или района на община Лъки, познат в миналото като „Дрянова-колу“ (по името на най-голямото село). Това е напълно логично, защото тази покрайнина действително обхваща източната част на историко-географската област Рупчос.²³

²¹ Хр. ПОПКОНСТАНИНОВ, Из Родопите, 582.

²² Още повече, че само в долината на р. Чаа има два утвърдени във времето топонима – Горен и Долен Рупчос. Самият Попконстантинов също вижда тези различия и затова той разделя наречения от него Източен Рупчос заедно с Широколъшкото краище на два етнографски пояса – северен и южен (Хр. ПОПКОНСТАНИНОВ, Из Родопите, 582 и сл.).

²³ Вж. Р. МАЛЧЕВ, Водоизточникът – задължителен елемент на мохамеданските светилища в Източен Рупчос. – В: *Етнос и менталност. Годишник на Асоциация „Онгъл“*. Т. 4, София 2004, 57 – 60; Р. МАЛЧЕВ, Фолклор и религия (по наблюдения

Средище на Долен Рупчос е *Ропката* или Хвойненската котловина. Следователно тя е понятие от по-нисък разред и не бива да се отъждествява с по-голямото, тъй като маркир и център, е само една негова част. Двата топонима не се припокриват, както мислят някои автори в миналото, изтъквайки че „Долен Рупчос е старото название на Ропката“.²⁴ Ако това твърдение е вярно, излиза, че Ропката е по-ново име !?/. Освен това няма как да се обясни защо селищата, простиращи се около котловината, също се смятат за част от Долния Рупчос.

Отвсякъде Ропката е обградена от планински вериги: на изток е Радъова планина, върху културните пространства на Рилския и Бачковския манастир). – В: *Електронно списание за етнология, медиевистика и археология „Онгъл“*, I (2008), 1, 27 – 34; К. РАНГОЧЕВ, Текст и хипертекст II. Динамика на фолклорната обредност. – В: *Цетина, Чепинско, Велинград – хилядолетната история на Северозападните Родопи*. София 2010, 172 – 181; К. РАНГОЧЕВ, Сакралната топонимия в Източен Рупчос I. – В: *Стенимахос – Станимака – Асеновград (Принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовна история на града и региона)*. Асеновград 2014, 267 – 278. Тук са отбелязани само една част от публикациите на етнологите от Асоциация „Онгъл“. Заедно с това трябва да се посочи, че те изминават дълъг път преди да стигнат до тази позиция, защото в своите ранни изследвания наричат Лъкинския район с името Горен Рупчос (Вж. Р. МАЛЧЕВ, Старозаветни и новозаветни мотиви във фолклорната проза на българите мохамедани от Средните Родопи (Част I. Фолклорни представи за сакралните владетели на света в Горен Рупчос. Теоретична постановка на въпроса). – В: *Библия. Фолклор. Литература*. Велико Търново 1996, 57 – 60; Р. МАЛЧЕВ, Култовото средище Курбаните край село Джурково, Горен Рупчос, *Rhodopica*, II (1999), 1, 227 – 229; К. РАНГОЧЕВ, Сакралната топонимия и сакралното пространство на селата в Горен Рупчос, *Rhodopica*, II (1999), 1, 223 – 226; К. РАНГОЧЕВ, Сакрализация на карстовия комплекс „Змийна дупка – Аязмото“ до с. Югово, Горен Рупчос, *Карст*. Т. 1. София 2001, 186 – 189). При тази постановка на въпроса Чепеларският район става Долен Рупчос !?/.

²⁴ Л. МЕЛНИШКИ, Ив. ПАНАЙОТОВ, Ив. ВАПЦАРОВ, *Родопи*, София 1967, 181.

на юг и на запад – Персенкският рид, а от север – Белочерковският. Смята се, че преди милиони години котловината е била дъно на голям воден басейн. Образува се е през горния еоцен в резултат на тектонско потъване.²⁵ Ясно и безспорно е, че вдлъбнатата форма е определила и нейното име. И действително, когато Хвойненската котловина се гледа от високо, прилича на издълбана дупка в релефа, която подчертава още повече височината на околните родопски върхове.

Преди повече от век родоповедът Стою Шишков отбелязва, че „центърът на рупците е в селата Павелско, Хвойна, Малево и Орехово, разположени в една хлътнатина при втичане на Ореховската река в Чепеларската...“.²⁶ Този факт никак не е маловажен, защото и други автори потвърждават, че тук в Централните Родопи живеят „най-обособените рупци“.²⁷ Не случайно Любомир Милетич започва своето описание на родопските говори именно с говора на Ропката – един от най-архаичните диалекти в областта, който в значителна степен е съхранил някогашния български език.²⁸ Езиковецът Ст. Младенов също го отнася към същинските родопски говори и то към най-старинните му образци, които още пазят старата ерова гласна неизяснена.²⁹

В заключение отново може да се запитаме – каква е етимологията на името рупци. Дали те са славянско племе, заселило се по долината на река Чая? Дали са се нарекли рупци, защото тяхното средище се намира в Роп-

ката? Дали поминъкът на местното население (рудари, възлищари, секачи) не формира този етноним? Какво точно означава изразът „рупчозлари са“? За всичко това може само да се гадае... Историята не ни дава нищо готово. Но има един факт, който е безспорен и особено красноречив. И той е, че в Хвойненската котловина или Ропката живее население със старинно потекло, което пази своя архаичен български език, своите традиции и обичаи. Никак не е случайно, че нашите стари народоведи и езиковеди обръщат внимание на това, виждайки здравия консерватизъм на рупците. Тук се крие разковничето. Затова трябва да изучим в детайли бита и културата на местното население. Само тогава ще можем да дадем категорични отговори на поставените въпроси за Рупчос и рупците.

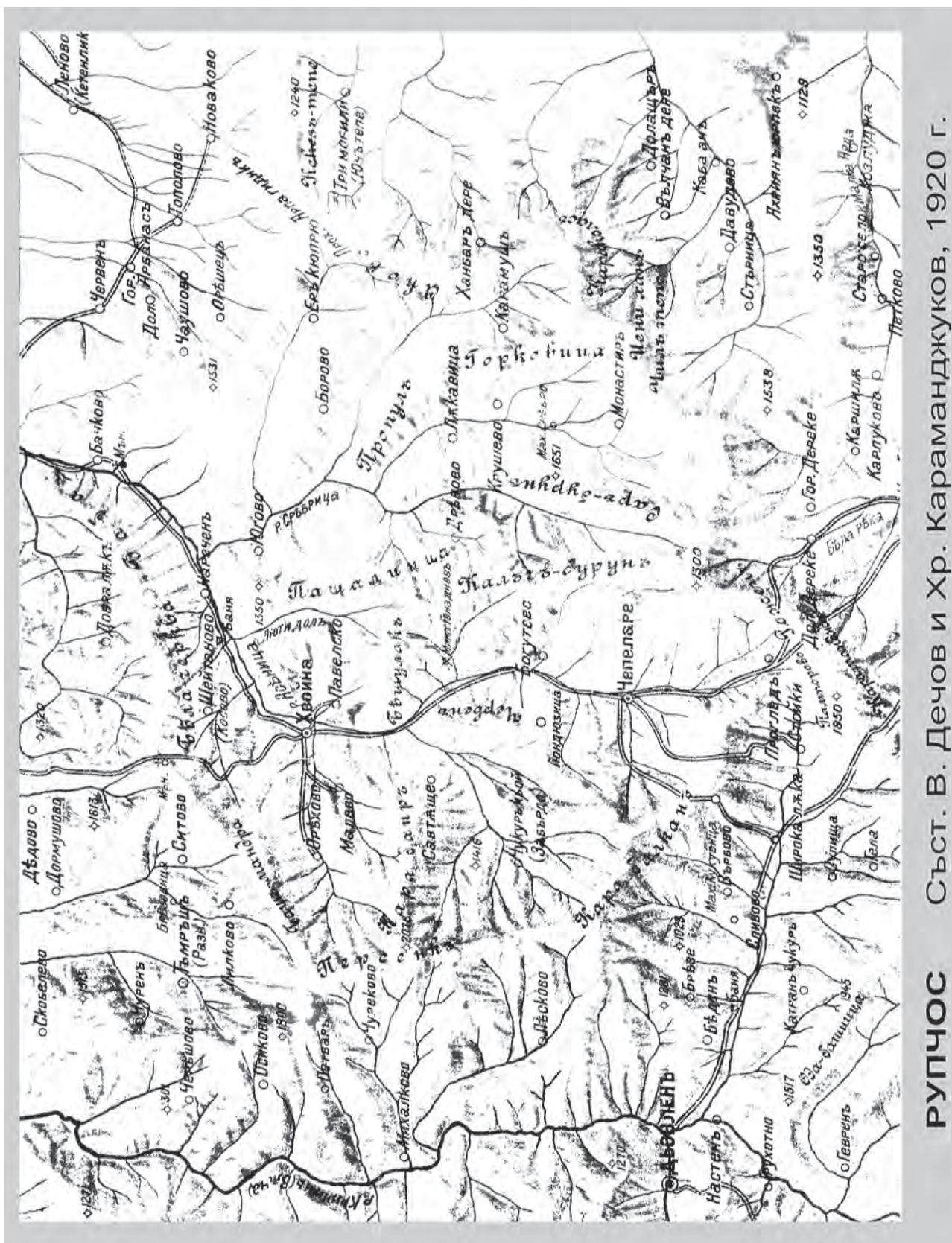
²⁵ Д. СЪБЕВ, *Рупчоските пещери*, 8–12; Ив. Панайотов, К. СТРАШИМИРОВ, *Родопи. Пътеводител*, София 1982, 187; Г. АРНАУДОВ, *Светлини над Рупчос*, София 1989, 31.

²⁶ Ст. Шишков, *Езикови бележки*, 202.

²⁷ А. СТРАШИМИРОВ, *Рупци. Опит за характеристика, Родопски преглед*, II (1931), 8–9, 216.

²⁸ L. MILETIČ, *Die Mundart der Ropkata. Die Rhodopemundarten der Bulgarischen Sprache*, Wien 1912, 27–72.

²⁹ Ст. Младенов, *История на българския език*, София 1979, 351.

РУПЧОС Съст. В. Дечов и Хр. Караманджуков, 1920 г.

RUPTSI, RUPCHOS, ROPKA

Angel Yankov

Abstract: *The author's goal in this article is to chronologically trace the ambiguous usage of the ethnonym Ruptsi as well as the usage of the toponyms Rupchos and Ropkata. He starts with references from well-known historical sources and draws attention to the etymology of the names. On one hand, this helps him outline their spatial boundaries, and on the other hand, makes a good point in understanding the meaning and significance of those names during different historical periods.*

Key words: *ruptsi, Rupchos, Ropka, Hvoina Valley.*